

Gepubliceerd in *Ons Erfdeel* 2016/4.

Zie www.onserfdeel.be of www.onserfdeel.nl.

Kopie van Pieter Bruegel, *Landschap met de val van Icarus*, omstreeks 1600, 73,5 x 112 cm., olieverf op doek, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België.

H ET OOG VAN DE DICHTER

“DE BOER” VAN JUDITH HERZBERG

Het ergste is als alles blijft zoals het is.
Ik wil en kan niet ingrijpen ik wil
naar huis, de koeien melken, eten
en vergeten wat ik zag. Het ergste is
dat dit tumult, als op een schilderij –
dat deze val, van wat?
van nacht nu bijna al
mij in één houding vat.
Mijn ploeg loopt vast,
het blijft mij bij
ik schud het nooit meer af.
Het ergste is als zelfs vergaan
al stilgeschilderd is.

Uit: Judith Herzberg, *Botshol*, G.A. van Oorschot, Amsterdam, 1980.

We kennen de mythe. Icarus vloog met zijn vader Daedalus, die voor zichzelf en zijn zoon vleugels had gemaakt, uit zijn gevangenschap in het labyrint van koning Minos op het eiland Kreta de vrijheid tegemoet. Maar hij hield zich niet aan de vaderlijke raad om niet te dicht bij de zon te gaan vliegen. De bijenwas waarmee de veren bij elkaar gehouden werden, smolt, en hij stortte neer in de zee die zijn naam aan hem zou gaan ontlennen.

In 1978 werd *Landschap met de val van Icarus* uitverkoren als één van de zeven wonderen van België, een lijst met politiek correct over het land verdeelde topstukken: drie voor Wallonië, drie voor Vlaanderen, Bruegel was voor Brussel. Toen was *Landschap met de val van Icarus* nog onbetwist van Pieter Bruegel de Oude zelf (omstreeks 1527 – 1569) en geen kopie van een origineel van hem van een halve eeuw later. Dat werd het pas in 2011.

Bij Ovidius zien, anders dan bij Bruegel, de visser, rechtsonder in beeld, en de herder en de boer, beiden centraal, het duo vliegen vóór het moment dat Icarus als gevolg van zijn overmoed neerstort. Bij hem ontbreken ook twee spelers met een bijrol: de zeeman en het lijk in het struikgewas. Bruegel heeft die aan de mythe toegevoegd: de zeeman klimt in het want van het oorlogschip en is nauwelijks zichtbaar. En voor het lijk in de struiken – boven het hoofd van het paard – moet je nog beter kijken. Het werd dan ook pas in de jaren dertig ontdekt. Je kunt het interpreteren als de reeds dode variant op de nog doodgaande Icarus. De mens stierf en de mens sterft. En nog wat verder gaand: niet alleen aan een doodsmak in het heden wordt door de levenden, of misschien moeten we meer verbijzonderd zeggen “de werkenden”, geen aandacht besteed, maar evenmin aan het desastreuze gevolg van een misdaad uit het verleden. De herder kijkt ostentatief de andere kant op. Of verwacht hij nog een andere aeronaut? De boer ploegt nauwgezet voort – hij lijkt wel een kapper die een keurige scheiding legt. De visser is verdiept in zijn dobber, de zeeman klautert. Die voortploegende boer, de opvallendste aanwezige op het tafereel, roept onontkoombaar de bekendste versregel uit het bekendste gedicht van J.W.F. Werumeus Buning op, “Maar de boer, hij ploegde voort” uit zijn ‘Ballade van de boer’ (1935). Buning verwijst overigens niet naar Bruegels *Icarus*, hoewel zijn gedicht toch een nauw verwant thema heeft: welke (historische) gebeurtenissen zich ook mogen voltrekken, het boerenwerk is door niets lam te leggen.

Niemand laat zich door andermans ellende afleiden, niemand heeft wat in de gaten, dat moet gezien de blikrichtingen van boer, herder, visser en zeeman toch de boodschap van Bruegel zijn geweest. Of wil niks in de gaten hebben en wil doorgaan waarmee hij bezig is. Volgens de Britse Bruegel-kenner Christopher Brown in *Bruegel* (Phaidon Press, 1975) laat het schilderij zien dat het ongeluk van de mens verzinkt in de eeuwigheid van de natuur, maar dat lijkt me toch niet het thema – de natuur is minder nadrukkelijk aanwezig dan het weggijken. Het viertal is door niets van het werk af te houden. Leven en werk moeten doorgaan. Het schilderij is wat het *life goes on-*

thema betreft te vergelijken met de inmiddels legendarische 9/11-foto van de Duitse Magnum-fotograaf Thomas Hoepker, waarop op 11 september 2001 een groepje jonge New Yorkers aan de oever van de Hudson in een parkje in Brooklyn in de zon zo te zien ontspannen zit te praten, met op de achtergrond de rookpluim van de Twin Towers. Vier eeuwen later zijn die jongelui op de foto nazaten van de boer, de herder en de visser op het schilderij. Hoepker durfde de foto pas na vijf jaar te publiceren. Het contrast tussen voor- en achtergrond, het iconische beeld van wat door het publiek opgevat zal worden als harteloze negatie van een catastrofe waarvan de gruwelijke sporen nog duidelijk zichtbaar zijn, vond hij kennelijk niet eerder te overbruggen.

Er is bij mijn weten geen ander schilderij dat zo veel dichters heeft geïnspireerd. Het zijn er vele tientallen. W.H. Audens 'Musée des Beaux-Arts' is het bekendst geworden, in ons taalgebied vooral dankzij Jan Emmens. Bij hem is voor de ploegende boer de fatale val van Icarus, gesteld al dat hij die zou hebben opgemerkt, een gebeurtenis van geen enkel belang, want de zon blijft schijnen. Ook Godfried Benn en William Carlos Williams waren geïntrigeerd door het fascinerende doek. En bij ons behalve Judith Herzberg uiteenlopende dichters als Albert Verwey, Willy Spillebeen en Jan Kal. Ad Zuiderent wijdde er geen gedicht aan, maar koos voor de omslag van zijn bundel *Op de hoogte van Icarus* een fragment uit Bruegels doek: "de witte benen die bijna / in het groene water verdwenen zijn" (Auden / Emmens).

Evenals Auden (en Willy Spillebeen in 'Geen ploeg staat stil') kiest Judith Herzberg voor de boer. In de twee gedichten uit haar bundel *Botshol* die daarop volgen, zijn de bij Bruegel moeilijk te ontwaren zeeman en de visser in zijn hoekje de hoofdpersoon. De naam Bruegel kom je in de hele bundel niet tegen, wel de aantekening dat de genoemde drie gedichten eerder deel uitmaakten van het libretto *De val van Icarus*. Kennelijk was dat voor haar voldoende om aan te geven dat het drietal zijn ontstaan te danken had aan Bruegels schilderij. Dat begrepen we zo wel.

Opvallend in de opbouw van Herzbergs "boer" is de twee keer, in het midden en aan het slot, gevarieerde beginregel, die begint met "Het ergste is", en die naar een climax leidt. In beide wordt de ernst van de ramp gerelateerd aan "een schilderij", een ding dus dat, anders dan de werkelijkheid zelf, de werkelijkheid fixeert, en verandering onmogelijk maakt: "het ergste is als zelfs vergaan / al stilgeschilderd is." Op een schilderij ligt alles voor altijd vast. De val van Icarus is voor de ploegende boer, die denkend wordt opgevoerd, een traumatische ervaring die hem blokkeert, "in één houding vat", vastlegt, en die hij nooit meer zal kunnen vergeten. Hij is voor altijd het lijdende tegendeel van een toeschouwer die geen oog heeft voor een ramp. Dat zie je er bij Brueghel niet aan af.

ANTON KORTEWEG